

A fordítás nehézségei

Penovác Sára: *Jó napot kívánok mindenkinek. Ma a Híd Kör fiatal fordítóival ismerkedhettek meg. Első kérdésem arra irányulna, milyennek ítéletek meg a szerb–magyar és a magyar–szerb műfordítás helyzetét? Szorulnak-e további megerősítésre ezek a kapcsolatok szerintetek?*

Marko Čudić: A közelmúltban beszélgettünk erről Orcsik Roland barátommal. A szerb könyvkiadók kiadói politikája kapcsán az az érzésem, hogy nem mindig figyelnek oda arra, amit a szakember mond, legalábbis nem veszik komolyan a hozzáértők véleményét. Sok esetben a kiadás az értékközpontúság helyett „haveri” alapon történik. Ez a probléma a régebbi, totalitárius államberendezések hagyományában gyökerezhet, a kiadóvezetők lényegében nem bíznak meg a fordítóknakban. Jó példa erre az idei Belgrádi Könyvvásár, amelynek díszvendége Magyarország. A szervezők előtt világossá vált, hogy szükség volna kortárs magyar szerzők szerbre fordítására, új kiadványok megjelentetésére. Azonban ezt a komoly és több szempontból is felelősségteljes munkát nem tervszerűen, a fordítókkal való kommunikáció útján dolgozták ki, hanem a sürgősségtől vezérelve, bármiféle átgondolás és szervezés nélkül. A helyzet nem túl rózsás, de bízom benne, hogy javulni fog. Úgy veszem észre, a szerb–magyar vonal jobb irányba kezdett el fejlődni.

Patócs László: *Kit olvas a magyar irodalomból egy szerb olvasó? Ki a szerb olvasóközönség számára – ha szabad így fogalmazni – a Magyar Író?*

Marko Čudić: Attól függ, milyen művekről van szó. Nagyon érdekes például ez a Hamvas-fenomén, amelyről már sokat beszélünk. Hamvas Béla olyan szerző, akinek Magyarországon volt kultusza, később ez elhalt, azután ismét divatosá vált. Szerbiában talán ő a legolvasottabb magyar író, és sokkal nagyobb kultusszal bír, mint Magyarországon. Ez Sava Babićnak köszönhető. Hasonló a helyzet Konrád Györggyel is. Nagyon sokan olvassák, s bizony jó néhányan vele azonosítják a magyar irodalmat, azonban ez túlzott leegyszerűsítés.

Orovec Krisztina: Nemrég Újvidéken járt Esterházy Péter. A vele való beszélgetés alkalmával Vickó Árpád – az író egyik szerb fordítója – elmondta, hogy az *Egy nő* című regény két szerb nyelvű kiadást is megélt, s mindkettőt gyorsan szétkapkodták az olvasók. Úgy hiszem, ő is ott van a legolvasottabbak között.

Marko Čudić: Esterházy Péter valóban népszerű író, de vele kapcsolatban meg kell említeni a recepció hiányait: szétkapkodják a műveit, mégis csupán egy-két kritika jelenik meg róla.

Penovác Sára: *Van-e esélye egy fiatal magyar alkotónak arra, hogy művei szerbül megjelenjenek? Milyen visszhangot kelthet a szerb olvasók körében egy pályakezdő magyar író?*

Marko Čudić: Vannak fesztiválok, a fiatal írók bevezetését a szerb irodalomba fesztiválokhoz is lehetne kötni, kellene kötni, mert nem olyan egyszerű a dolog. Például Dragomán György – már ha őt még a fiatalok közé sorolhatjuk – *A fehér király* című kultikus regényét a szerb olvasók nagyon pozitívan fogadták. Ez a mű egy populistának nevezhető kiadó gondozásában jelent meg, így akár a benzinkutakon is találunk belőle kifejezetten alacsony színvonalú írások társaságában. Ez a helyzet kifejezetten visszás.

Patócs László: *Beszélgetésünk egyik apropója a Híd folyóirat júniusi-júliusi kettős száma, amely a Híd Kör alkotóinak szövegeit közli. A lapszám komoly hányadát a fordítói blokk teszi ki. Az itt jelen lévő fordítók egy része már több éve fordít, mások még pályájuk elején állnak. Arra volnék kíváncsi, hogyan vélekedtek arról, mennyire kell semleges hangon szólnia a fordítónak, esetleg belecsempészhet-e valami személyeset a szövegbe?*

Drozdić-Popović Teodóra: Véleményem szerint a fordító nyilvánvalóan jelen van valahol a szövegben, és nem tud teljesen a háttérben maradni. Nyilvánvalóan ahány fordító, annyi fordítás, annyi fordítói gyakorlat is létezik. Úgy gondolom, ha egy szöveget nagyobb változtatás nélkül át lehet ültetni a másik nyelvre, pontosabban ha a kifejezések a másik nyelven is működőképesek, akkor jobb, ha a fordító személye a háttérben marad, mintegy rejtőzködik.

Patócs László: *A következő kérdés Lenkes László fordítása kapcsán merült fel bennem: ő a Híd említett számában egy Svetislav Basara-szöveggel szerepel. Az említett írás különféle dogmákat és ideológiákat is megszólít. Szerintetek van-e a fordítónak joga, hogy bizonyos ideológiai-politikai vonalakat elsikkaszson, annak érdekében, hogy a saját arcát védje?*

Lenkes László: Pontosan azért esett Svetislav Basara *A virtuális klasz-szikus* című írására a választásom, mert egy érzékeny, jobbára hallgatásra

ítélt tematikát szólaltat meg: a szerző Dobrica Ćosić „munkásságát” értelmezi egy sajátos hangvételű esszében. Azért szerettem volna lefordítani ezt, mert úgy éreztem, meg kellett jelennie magyarul. A vajdasági magyaroknak mindenképp ismerniük kell ezt a szöveget. Noha az írás 1996-ban született, a mai napig számos aktuális vonatkozást tartalmaz. Fordítástechnikai szempontokból nem gondolom, hogy nagy jelentősége volna annak, hogy ez a szöveg élesen elítél egy ideológiai beállítottságot.

Orovec Krisztina: Szerintem óhatatlan, hogy a fordító személyisége, világnézete megjelenjen a fordításokban. Aki ezt tagadja, valószínűleg őszintén így érzi, de ez elkerülhetetlen, szinte tudat alatt működik. Az erősebb kifejezéseken finomítasz, és próbálsz egy kicsit úgy igazítani azt a szöveget, hogy téged, a fordítót is képviseljen, vagy hogy belőled fakadjon az a szöveg. Ezáltal egy új szöveg születik, a fordításra mint egy önálló műalkotásra tekintek, ami elválasztható, és elválasztandó az eredeti szövegtől. Ennek okán a fordítókat is majdnem ugyanannyira meg kellene becsülni, mint az írókat, költőket.

Marko Ćudić: Igaza van Krisztinának, a fordító mindig egyfajta – hangozzék bármennyire is provokatívnak – frusztrált író, írói vénája van, s sokszor akaratlanul is beleszövi magát a szövegbe.

Orovec Krisztina: Egy, a fordítókra nézve nagyon sértő megjegyzés szerint valójában mindegyikük író akart lenni, azonban nem futottak be karriert, és a fordítást pótcselekvésként élik meg. Ezzel nem tudok egyetérteni, soha nem írtam semmit.

Patócs László: *Fordítsuk meg a kérdést: születhet-e jó fordítás úgy, hogyha az ember nem író?*

Ördög Mónika: Szerintem nem feltétlenül szükséges a fordításhoz az, hogy a fordító író is legyen, de mindenféleképpen megkönnyíti a dolgot. Korábban verseket publikáltam, most főleg prózát fordítok, de talán a versírói véna bizonyos előnyt is jelent.

Penovác Sára: *A műfordításban megkerülhetetlen a nyelv és az irodalom kapcsolata, de más tudományterületek is beléphetnek. A műfordító sem érthet minden egyes területhez, akadtak-e már problémáitok ilyen téren, és kértetek-e már úgymond külső segítséget?*

Vékás Éva: Szerintem mindannyiunknak voltak már ilyen nehézségeink. Az internetnek hála, a problémák legnagyobb része gyorsan elhárul. Enélkül és más információs bázisok nélkül azért nehezebb lenne, ugyanis nem érthetünk mindenhez, főleg mi, fiatalabbak szorulunk az ilyen jellegű segítségre.

Bognár Dorottya: Számomra a környezetem is fontos támpont, mindig találok valakit, aki az adott témában – legyen szó kertészetről vagy állattenyésztésről – segítséget nyújthat.

Penovác Sára: *Milyen technikákat követtek akkor, ha idegen kifejezéseket találtak a fordítandó szövegben?*

Marko Čudić: Aleksandar Tišma Kertész-fordításában azokat a jiddis és német kifejezéseket is lefordította, amelyeket Kertész Imre eredeti nyelven közölt. Hevesi András *Párizsi eső* című regényének fordításakor én is úgy döntöttem, hogy ezeket a francia kifejezéseket lefordítom, de nem vagyok teljesen biztos abban, hogy ez volt a helyes. Döntést kellett hoznom, s ez tűnt jobb megoldásnak.

Orovec Krisztina: A felvetett kérdés nagyban függ a kulturális közegtől. Például egy Magyarországon megjelent vajdasági magyar regény úgy is megoldhatja a magyarországi olvasók számára ismeretlen fogalmak magyarázatát – például a burek, a patika (tornacipő) meg az ilyen kifejezéseket –, hogy lábjegyzetben megjegyzést fűz hozzájuk. Amennyiben ezt szerbre fordítanánk, furcsa végeredményt kapunk: ha a lábjegyzet megmaradna, akkor a burek túrós lepénnyé minősülne.

Penovác Sára: *Kiket szerettek fordítani inkább, fiatalabb vagy klasszikus szerzőktől válogattok szívesebben, és milyen fordítói kihívások érdekelnek titeket elsősorban?*

Ördög Mónika: Szerintem sosem az a kérdés, hogy fiatal vagy idősebb szerzőtől választunk-e szöveget, hanem az, hogy a választott mű közel álljon az emberhez. Nyilvánvalóan egy fiatal szerzővel több közös tapasztalatunk van, s talán a beszéd modalitásai is közelebb állnak hozzánk.

Vékás Éva: Számomra az archaizáló nyelven íródott szövegek a nehezebbek, ugyanis Újvidéken az utca nyelvét, egy „élőbb” nyelvváltozatot sajátítottam el, s ebben a regiszterben könnyebben kiismerem magam.

Marko Čudić: Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a szerb irodalom egyik érdekes paradoxona: egyes fiatal szerb szerzők kedvelik a nagyon retrográd, archaikus szövegeket. Ezek már-már olvashatatlanok, nem is beszélve az esetleges magyarra fordításukról. Az idősebb generációból pedig sokan nagyon is modern, élő, közérthető nyelven alkotnak.

Patócs László: *Drozdik-Popović Teodóra egyaránt fordít szépirodalmat és tanulmányokat. Milyen különbségeket veszel észre önmagadban, illetőleg a fordítási technikákban a két szövegtípus fordításakor?*

Drozdik-Popović Teodóra: A szépirodalom fordítása sokkal inkább ihlet és alkat kérdése: ha a szöveg irodalmi alkotásként a kedvemre való, sokkal

gyorsabban és gördülékenyebben fordítok. A helyzet teljesen más az értekező szövegek esetében. A közelmúltban egy filozófiai szöveggel foglalkoztam: ez a textus nem adta olyan könnyen magát, nagyon sokat kellett gondolkodni egy-egy mondaton. Az utóbbi típusnál jóval több nehézség merül fel, kezdve a szakterminológiától egészen a majdnem lefordíthatatlan kifejezésekig. Mindezek ellenére úgy vélem, hogy a szakszövegek fordítása komplexebb feladat. Mindkettőnek megvan a maga előnye és hátránya, azonban az tény, hogy teljesen más stratégiákat kell mozgósítani a két szövegtípus esetén.

Penovác Sára: *Prózáat és lírát is fordítatok, melyik műnemet érzitek magatokhoz közelebb állónak, melyiket fordítjátok könnyebben?*

Vékás Éva: Amennyiben őszinte választ kell adnom, akkor teljes mértékben a próza áll hozzám közelebb. A lírafordításra mindig különös kihívásként, érdekes feladatként tekintek. Úgy érzem, egy-egy vitás kérdés esetében nem tudok teljesen kielégítő választ adni, egy felmerülő megoldást sem érzek jónak, de döntésszituációba kerülök, és választanom kell. Természetesen a fordító a próza esetében sem tud kibújni a választási kényszer alól, de „prózai helyzetekben” magabiztosabb vagyok.

Orovvec Krisztina: Lírát és prózát egyaránt fordítok, a két műnem fordítása között másban látom az alapvető különbséget: a lírát tovább kell csiszolni, és talán pontosan ebben fogható meg a dolog szépsége. Lépésről lépésre alakítom ki a fordítást. Ha úgy érzem, kész, másnap ismét előveszem, és még egyszer hozzányúlok. Harmadnap ismét, a következő nap pedig újból. A prózával más a helyzet, az ember lefordítja és kész. A vers olyan, mint egy drágakő, türelem, érzékenység, hangulat kell, hogy az eredeti szöveg apró kis rezdüléseit, a költemény lényegét, a legelemibb mondanivalókat is vissza tudjuk adni.

Ördög Mónika: Nem tudok egyetérteni Krisztával, ugyanis úgy érzem, a prózát is meglehetősen hosszasan kell csiszolgatni. Tapasztalataim szerint egy prózafordítást is számtalanszor újra kell olvasni, rengetegszer kell elővenni, míg „késznek” nevezhetjük. Ha az ember megír, illetve lefordít egy verset, akkor arról egyből érzi, hogy az jó vagy nem. A próza jobban elrejtja a hibáit. Nekem bármely fordítás esetében rengeteg idő kellett ahhoz, hogy befejezettek mondjak egy szöveget.

Patócs László: *Az ellenállás melankóliája című Krasznaborkai-regény angol fordítója egy interjúban megjegyezte, nem Krasznaborkai írói módszerét vagy célját nehéz átültetni, inkább a párbuzamosan építkező mondatstruktúrák lefordítása a nagy munka. Egyetlen mondat lefordítása is rendkívül fárasszó*

lehet. Marko, te fordítod ezt a regényt szerbre, hogyan vélekedsz Krasznahorkai nyelvi igényességéről?

Marko Čudić: A Plato kiadóban van egy ismerősöm, akinek évek óta mondogatom, hogy milyen jó ez a Krasznahorkai, milyen jó lenne a *Sátántangót* lefordítani, azzal kezdeni, mintegy bemutatni az írókat a szerb olvasóközönségnek. A barátom utánanézett, hogy angol nyelvterületen melyik könyvnek volt a legnagyobb sikere, s kiderült, hogy *Az ellenállás melankóliájának*, ezt fordították tőle először angolra. Újra megnéztem *Az ellenállást*, és azt mondtam, hogy ezt nem lehet lefordítani. El se tudtam képzelni, hogyan boldogult az angol fordító ezekkel a mondatokkal, lehetetlen küldetésnek tartottam. Amikor azonban belefogtam, rájöttem, hogy mégsem teljesen lehetetlen. A jó író, akármennyire nehéz is, valamilyen módon húzza maga után a fordítót, csak rá kell hangolódni a stílusára. A szerb kiadó azt hiszi, hogy ha ennek a regénynek angol nyelvterületen nagy sikere volt, akkor itt-hon is befut majd. Ez még akkor is igen-igen felületes gondolkodás, ha a fordítás jól sikerül. A szóban forgó regény nagyon nehezen olvasható, szerintem egy anyanyelvi olvasó sem képes napi 30–40 oldalnál többet olvasni belőle. A mondatokat nem bántottam, megpróbálom ugyanilyen hosszú mondatokban visszaadni. José Saramago is ilyen nagyon hosszú mondatokat írt, bár ő lírai mondatokat, másmilyeneket, mint Krasznahorkai. A magyar nyelv struktúrájában léteznek terjedős birtokos szerkezetek, amelyek átültetése nagyon nehéz, itt ki kell valami mást találni.

Penovác Sára: *Ha esetleg jobban beleélték magatokat egy szövegbe, akkor felmerül az a veszély, hogy alakítotok a szövegen a magatok igénye, kénye-kedve szerint. Hogyan lehet az ilyen „problémákat” kiküszöbölni?*

Orovec Krisztina: Szerintem az a legfontosabb, hogy vissza tudjuk adni a szöveg gördülékenységét, hogy az olvasásnál ne azt érezzük, hogy ez egy fordítás, hogy ez egy másodrendű szöveg, hogy valaminek a kópiája, hanem egy önmagában is helytálló alkotás. Az is igaz, amit Marko említett, ha egy mondat hosszú, akkor maradjon hosszú, ha annak a szövegnek van valami ritmusa, sok benne a tagmondat, akkor maradjon meg az a sok kis rövid tagmondat. Amennyire csak lehet, vissza kell adni az eredetit, de ennél még fontosabb, hogy gördülékeny, szabatos, szép legyen, hogy örömet legyen olvasni.

Ördög Mónika: Ez a dolog kétélű, ugyanis, hogy ha az emberben hangot kap a frusztrált író, akkor elég nehéz hűen visszaadni a szövegeket. Hajlamos magának túl nagy szabadságot adni, és ilyenkor jó az, ha kezdetben van egy mentora, illetve vannak olyan tapasztaltabb fordítók, akik tanácsokat tudnak adni és irányítani őt.

Vékás Éva: A mentorálás valóban nagyot lendít az emberen: tapasztalatóból tudom, hogy kezdetben a szövegeim tele voltak sárga és piros javítással. Idővel egyre kevesebb hibát talál benne a szakavatott szem, ez pedig jó érzés. Önbizalmat kap az ember.

Marko Čudić: Lehetőleg olyan mentort kell találni, aki nem hiú fordító, aki nem helyezi önmagát a szöveg elé. Vannak olyanok is... Erre vigyázni kell! Ugyanis ez kedvét tudja szegni a fordítónak. De arra is vigyázni kell, hogy a fordító neve alatt publikált írások minőséges szövegek legyenek, ugyanis egy esetleges negatív kritika is kedvét szegi.

Patócs László: *Találkozatok-e olyan szöveggel, amely kapcsán azt érezték, hogy ezt nem lehet lefordítani, hogy nem tudjátok visszaadni a szöveget más nyelven?*

Lenkes László: Néhány neoavantgárd vers kapcsán éreztem ezt. Tömör, szikár szövegek voltak, s magyarra fordítva még minimalistábbra sikerültek. A szerb vers magyarul értelmetlen volt, azóta is ott állnak a fiókomban.

Ivan Pavičić: Amikor először olvastam Esterházyt, akkor nagyon sokszor találkoztam ilyen lefordíthatatlannak tűnő dolgokkal. Voltak olyan részletek, melyeken nagyon sokat kellett gondolkodni, szavak, kifejezések, sok ilyenrel találkoztam Kosztolányinál is, az Esti Kornél novellákban. Azt is mondhatnám, hogy voltak olyan dolgok, melyeken napokig is lehetett gondolkodni.

Orovec Krisztina: Általában csak szövegrészek vannak, amelyek lefordíthatatlanok, tehát egy-egy frazéma, amit értelmezni lehet, csak éppen átültetni nem. A legtöbbször csak ezekkel van gond, és nagyon sokszor nem is sikerül optimális megoldást találni, csak egy valamiféle kevésbé rossz megoldást, amivel kényszerűségből behelyettesítjük azt a valamit.

Ördög Mónika: Ami a lefordíthatatlanságot illeti, nálam vannak különböző fázisok. A szöveggel való első találkozáskor néha egy picit elbizakodom, és úgy vélem, ezt gond nélkül le tudom fordítani. A második fázis a pánik, amikor úgy érzem, sosem fogom befejezni. Ám ahogy haladok a szöveggel, egy-egy rész befejezéséből mindig új ösztönzést merítek. Így alakul ki bennem a szöveg, és így fejezem be a munkát.

Drozdić-Popović Teodóra: Tapasztalataim szerint sokszor a gondot egy-egy kisebb egység, egy mondat, egy szókapcsolat lefordítása okozza. Az ember halad, a fordítás megy, megy, és akkor jön egy mondat... Pedig a legtöbb esetben nagyon egyszerű szavakról van szó. Ha szembe kerülök egy ilyen kifejezéssel, akkor egy időre pihentetem a szöveget, és rövid idő múlva egyszer csak sikerül... Nem tudom pontosan, hogy milyen folyamat játszódik le ilyenkor bennem, ez az elme titka. Vagy a fordításé? Nem tudom.